

ЕКОНОМІКА ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ

УДК 338. 242

Габор С. С.,
к.е.н., професор, завідувач кафедри економіки підприємства,
Тернопільський інститут соціальних та інформаційних технологій

Габор В. С.,
к.е.н., доцент кафедри економічної теорії,
ВП НУБіПУ «Бережанський агротехнічний інститут»

ПІДПРИЄМСТВО ЯК ОСНОВНА ЛАНКА РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Національне господарство країни є складною економічною системою, в якій виокремлюють різні сфери матеріального та нематеріального виробництва, галузі, підприємства та їх філіали. Первинною ланкою цього складного організму є підприємства, які тісно пов'язані між собою різними видами зв'язків: економічних, техніко-технологічних, фінансових, управлінських тощо.

Побудова багатокладної змішаної економіки базується на різних формах власності і господарювання. Основними організаційно-правовими формами ведення господарства в сучасних умовах у аграрному секторі України є господарські товариства, приватно-орендні підприємства, сільськогосподарські виробничі кооперативи, фермерські господарства, державні підприємства та інші форми господарювання, які являють собою формування ринкового типу.

Проте в сучасних умовах більше половини валової сільськогосподарської продукції виробляється господарствами населення, у складі яких виділяють особисті селянські господарства. Останні не належать до підприємницької діяльності і не мають права юридичної особи, але відіграють важливу роль у розв'язанні продовольчої проблеми.

Співвідношення ринкового і неринкового секторів та їх взаємодія значною мірою впливають на ефективність сільськогосподарського виробництва. Ринковий сектор повинен бути переважаючим і забезпечувати загальний високий рівень розвитку аграрної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даний час накопичено значну кількість наукових досліджень і нагромаджено практичний досвід функціонування різних організаційно-правових форм господарювання, що дає змогу порівнювати їхню економічну ефективність і життєздатність. Йдеться, насамперед, про наукові праці таких учених економістів-аграрників: П.Т. Саблука, П.І. Гайдуцького, М.Й. Маліка, В.Я. Амбросова, В.Я. Месель-Веселяка, О.М. Онищенко, В.В. Юрчишина та інших. Разом з тим, ця проблема залишається надзвичайно актуальною в сучасних умовах і вимагає подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення проблем формування і функціонування різноманітних організаційно-правових форм підприємств ринкового і неринкового типів у аграрному секторі та перспектив їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підприємства є головними суб'єктами ринкової економіки і виступають первинною організаційно-економічною ланкою національного господарства. Вони створюються для виробництва потрібних суспільству матеріальних благ та надання різноманітних послуг.

В законодавчих актах та сучасній економічній літературі сутність підприємства трактують по-різному. У «Законі України про підприємства» воно визначається як основна ланка народного господарства, що має самостійний баланс, розрахунковий рахунок у банку, печатку із своїм найменуванням, а промислове підприємство має також товарний знак.[1].

Основні засади господарювання в Україні визначаються Господарським кодексом, який регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між підприємствами як суб'єктами господарювання. Виходячи з цього, в Господарському кодексі України підприємство подається як самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення

суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому законодавством [2].

Економічний енциклопедичний словник трактує підприємство як основну ланку національного господарства, яка забезпечує виробництво первинної маси товарів і послуг, здійснює науково-дослідну і комерційну діяльність з метою привласнення доходу (прибутку) [3, с. 89].

Навчальний посібник С.В. Мочерного «Економічна теорія» підприємство характеризує як основну ланку національного господарства, самостійний суб'єкт, який забезпечує планомірне виробництво більшості товарів і послуг, здійснює науково-дослідницьку, комерційну діяльність з метою привласнення прибутку [4, с.252].

У практиці господарювання підприємств виділяють два інтегрованих напрями розвитку сільськогосподарських підприємств – організаційно-економічний і соціально-економічний, які забезпечують ефективне їх функціонування в умовах соціально орієнтованої ринкової економіки.

Організаційно-економічний напрям діяльності зорієнтований на ринкові вимоги, який пов'язаний з інноваційно-інвестиційним формуванням матеріально-технічної бази сучасних підприємств. Соціально-економічний розвиток підприємств спрямований на формування нових виробничих відносин, які ґрунтуються на приватній власності на засоби виробництва і землю.

Соціальна діяльність підприємства належить до найважливіших факторів підвищення ефективності виробництва, високої результативності виробничо-господарської та комерційної діяльності. Вона передбачає заходи щодо підготовки і підвищення кваліфікації кадрів, поліпшення умов праці та побуту працівників. Цей напрям діяльності передбачає також участь працівників у стимулюванні персоналу через прибуток, що формує дієвий мотиваційний механізм залучення колективу до високопродуктивної праці.

Для забезпечення ефективного господарювання за ринкових умов, кваліфікованого управління підприємствами винятково важливою є їхня класифікація за відповідними критеріями. Найбільш поширеною є форма господарювання, що визначається власністю на засоби виробництва та результати праці. Важливе значення має розмір підприємства за обсягом виробництва валової продукції та розміром землі. У відповідності до цього в аграрному секторі України виділяють три групи форм господарювання: сільськогосподарські підприємства ринкового типу, фермерські господарства, господарства населення (особисті селянські господарства) [5, с. 5].

Законодавство України передбачило право вибору різних ринкових форм господарювання, в результаті чого створено понад 56 тис. сільськогосподарських підприємств, з них – близько 42 тис. фермерських господарств, які Держкомстат України відносить до сільськогосподарських підприємств. Більше 6 млн. особистих селянських господарств одержали можливість організувати власне товарне виробництво й брати участь у ринкових процесах.

Нинішня організаційна структура аграрних формувань Тернопільської області представлена недержавними та державними сільськогосподарськими підприємствами різноманітних форм, особистими селянськими господарствами та іншими суб'єктами господарювання. У несприятливих фінансово-економічних умовах, що склались впродовж понад двадцять останніх років, виробництво сільськогосподарської перемістилось у господарства населення, які у 2011 році виробили 55.3 % загального обсягу валової продукції області, а решта припадає на сільськогосподарські підприємства.

Найвищого рівня виробництва сільськогосподарської продукції у загальному його обсязі господарства населення досягли у 2003 році (80%). Починаючи з цього періоду, відбувається нарощування виробництва продукції у групі сільськогосподарських підприємств, що є закономірним процесом у ринкових умовах. Адже великотоварне виробництво забезпечує вищий рівень продуктивності праці та ефективність господарювання.

Загалом, сільськогосподарські підприємства є суб'єктами ринкового типу і при сприятливому зовнішньому середовищі здатні виконувати поставлену мету – забезпечувати виробництво конкурентоспроможної товарної продукції та високу дохідність. Щодо порівняння ефективності різних форм господарювання, то для цього можна використати відносний показник прибутковості, який характеризує рівень рентабельності господарювання (табл. 1).

Найпоширенішими у системі сільськогосподарських підприємств області є приватно-орендні підприємства та товариства з обмеженою відповідальністю, які у 2011 році довели рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції відповідно до рівня 28 і 27 відсотків. Вони мають значні площі земельних угідь і є одними з найбільш перспективних організаційно-правових форм господарювання. Рентабельність виробництва сільськогосподарської продукції у державних підприємствах становить тільки 4,1%.

Найвищого рівня рентабельності досягли виробничі кооперативи. Але ці суб'єкти господарювання малочисельні та вирощують переважно високорентабельні сільськогосподарські культури: і не займаються розвитком тваринництва, яке є збитковою галуззю у переважній більшості підприємств. Для активізації кооперативного руху необхідна державна фінансова підтримка та прийняття відповідних законодавчих актів.

Таблиця 1

Рентабельність виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області, 2011 рік, %

Сільськогосподарська продукція, культури і галузі	Недержав- ні підприємств ва	З них				Державні підприєм- ства
		Госпо- дарські това- риства	Приватно- орендні	Виробничі коопе- ративи	Інші	
Продукція рослинництва	31,0	30,1	32,2	73,1	32,1	4,8
в тому числі:						
Зернові та зернобобові культури	20,8	11,6	32,5	62,9	32,9	9,1
Насіння соняшнику	45,2	38,1	61,2	-	41,1	-
Соя	17,2	1,8	54,2	182,4	41,5	41,6
Цукрові буряки	52,9	54,1	51,8	-	6,3	-2,7
Ріпак	38,2	39,1	36,7	120,4	29,1	13,5
Картопля	6,0	12,5	5,3	-	-	60
Продукція тваринництва	5,1	3,3	6,3	-	15,2	-42,2
в тому числі:						
Молоко	22,1	16,9	28,7	-	35,2	-
М'ясо великої рогатої худоби	-10,9	-14,5	-10,1	-	6,9	-
М'ясо свиней	-3,4	-8,7	-1,4	-	-8,3	-42,2
Продукція сільського господарства, всього	27,5	27,0	28,0	73,1	30,5	4,1

Джерело: дані Головного управління статистики у Тернопільській області, 2011р. [6]

Значну роль у виробництві сільськогосподарської продукції, забезпечені продовольчої безпеки, розв'язанню соціальних проблем села відіграють малі підприємства. У розвинутих країнах Західної Європи, США і Японії малі підприємства забезпечують 2/3 приросту нових робочих місць, що дало змогу значно зменшити рівень безробіття. Малі і середні фірми США виробляють 40% валового національного продукту [7, с.30].

Проте, потенціал малих підприємств у нашій країні використовується ще недостатньо, оскільки сільські підприємці стикаються з певними правовими та економічними труднощами. Залишається низка нерозв'язаних питань щодо державної підтримки розвитку малого бізнесу.

Поширеною формою малого підприємництва виступають фермерські господарства, в яких максимально реалізуються інтереси людини, яка водночас є власником, господарем і працівником. Перші фермерські господарства виникли в Україні в 1989 році, тобто до прийняття Закону України «Про селянське (фермерське) господарство». Проте взятий курс на розвиток сільського господарства шляхом фермеризації не дав належного ефекту.

Аналіз розвитку фермерських господарств у Тернопільській області показав, що займаючи 7,6% сільгоспугідь, вони виробили у 2011 році тільки 5,5% загального обсягу виробництва валової продукції області, в тому числі тваринницької – лише 0,9%. А тому при створенні належних умов, і, зокрема, економічних, ця форма господарювання повинна в перспективі зайняти належне місце серед основних товаровиробників сільськогосподарської продукції, в тому числі і тваринницької.

Однією із найпоширеніших форм господарювання у нинішніх умовах є господарства населення. У статистичному щорічнику України за 2010 рік стверджується: «Господарства населення – домогосподарства, що здійснюють сільськогосподарську діяльність як з метою самозабезпечення продуктами харчування, так і з метою виробництва товарної сільськогосподарської продукції. До цієї категорії виробників віднесені також фізичні особи-підприємці, які проводять свою діяльність у галузі сільського господарства» [8, с. 136].

У 1990 році господарства населення Тернопільської області при використанні 8,8 сільськогосподарських угідь виробили 37,8% валової продукції, тоді як сільськогосподарські підприємства, володіючи 91,2% сільгоспугідь, забезпечили виробництво 62,2% валової продукції. У 2011 році господарства населення виробили 55,3% загального обсягу сільськогосподарської продукції області, у тому числі 45,9% рослинницьких і 81,1% тваринницьких галузей.

Різновидом та складовою господарств населення є особисті селянські господарства (ОСГ). У Законі України «Про особисте селянське господарство» зафіксовано, що діяльність, пов'язана з веденням ОСГ, не належить до підприємницької і вони не є юридичною особою.

Мета створення ОСГ – задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізація її надлишків і надання послуг з використання їхнього майна. Отже, господарювання селян продукує значну частину виробленої продукції для продажу на ринку з метою задоволення продовольчих потреб інших споживачів та отримання додаткових доходів. Цьому сприяє те, що для ведення ОСГ законодавством передбачено використання земельної ділянки розміром до 2,0 га землі, переданої фізичним особам у власність. а також одержання в натурі земельної ділянки (паю) та її використання у господарстві. Таким чином, частина ОСГ тією чи іншою мірою є ринкового типу, що дає підставу віднести їх до форм малого бізнесу [9, с. 90].

Досвід країн з ринковою економікою свідчить, що найбільш оптимальною формою господарювання на селі є укрупнене, а не дрібне індивідуальне господарство. Проте в несприятливих фінансово-економічних умовах, що склались в сільській місцевості, розширення селянами власного виробництва значною мірою компенсує недостатній рівень виробництва у сільськогосподарських підприємствах. З діяльністю селянських господарств у сучасних умовах певним чином пов'язані захист селян від економічних катаклізмів, забезпечення їх життєвої стабільності і надходження грошових доходів.

Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції господарств населення в даний час залежать переважно від ситуації на внутрішньому ринку, перебувають практично за межами економічної політики держави і знаходяться поза системою контролю якості продукції, а тому вимагають необхідної підтримки з боку державних органів.

Гострою проблемою для малого агробізнесу залишається відсутність кооперації та належних інтеграційних зв'язків між ними та іншими суб'єктами господарювання. Праці вчених економістів-аграрників свідчать, що у кооперації, і особливо в обслуговуючій, зацікавлені, насамперед, особисті селянські та фермерські господарства [10, с. 6]. Проте недостатні фінансові можливості цих господарств не дозволяють їм самотужки вирішити цю проблему. Тому на даному етапі відчувається гостра потреба у сприянні розвитку обслуговуючої кооперації з боку держави.

Висновки з даного дослідження. Реформування аграрного сектору економіки країни забезпечило формування та розвиток різних організаційно-правових форм господарювання ринково-підприємницького типу. Проте сам по собі перехід до нових форм господарювання на селі не здатний вирішити розв'язання продовольчої проблеми. Необхідна дієва підтримка та фінансова допомога сільськогосподарським підприємствам з боку держави на основі формування ефективного механізму господарювання. Важливе значення має відродження та подальше піднесення великотоварних сільськогосподарських підприємств, раціональне поєднання великих, середніх, малих форм господарювання, активізація кооперативного руху, відновлення мережі соціальної інфраструктури.

Література

1. Про підприємства в Україні: Закон України від 27 березня 1991 р. № 887-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991–№ 24. – Ст. 272.
2. Господарський кодекс України [офіц. текст]: Прийнятий Верховною Радою України 16 січня 2003 року. – К. : Концерн «Видавничий дім Ін Юрс», 2003. – 204 с.
3. Економічний енциклопедичний словник. – Т.2 / Мочерний С.В. Ларіна Я.С., Устенко О.А., Юрій С.І.; за ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006. – 568 с.
4. Мочерний С.В. Економічна теорія: навчальний посібник; видання 4-те / С.В. Мочерний. – К.: Видавничий центр «Академія», 2009. – 640 с.
5. Месель-Веселяк В.Я. Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 3-18.
6. Сільське господарство Тернопільської області у 2011 році. Статистичний збірник. – Тернопіль. – 2012. – 215 с.
7. Мацибора В.І. Економіка підприємств / В.І. Мацибора, В.К. Збарський, Т.В. Мацибора. – К. : Каравела, 2008. – 415 с.
8. Статистичний щорічник України за 2010 рік. Державна служба статистики України. – Київ ТОВ «Аугуст Трейд». – 2011. – 455 с.
9. Макаренко П.М. Економічний потенціал різних форм аграрних господарств / П.М. Макаренко, Л.Л. Мельник / Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 89-97.
10. Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3-16.